

ДО 90-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО ДОГОВОРУ ПРО ДРУЖБУ І БРАТЕРСТВО ВІД 2 СІЧНЯ 1922 РОКУ

У 2012 р. минає 90 років від дня укладення українсько-турецького Договору про дружбу і братерство, підписаного в Анкарі 2 січня 1922 року.

Цій безперечно непересічній даті в історії взаємин двох сусідніх держав передували події початку ХХ століття, коли розвитку українсько-турецьких відносин сприяла політична діяльність Спільки визволення України у Стамбулі на чолі з М. Меленевським та делегатів Головної української ради на чолі з Л. Цегельським. Результатом діяльності цих організацій стала Декларація міністра внутрішніх справ Османської імперії Талаат Паші від 24 листопада 1914 р., яка визнавала право українського народу на створення незалежної держави. У 1918 році основні положення цієї Декларації були закладені в основу Додаткового договору до Берестейського мирного договору між Українською Народною Республікою, з одного боку, та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною й Болгарією, з іншого.

Новий імпульс українсько-турецькі відносини отримали в результаті лютневої і жовтневої революцій 1917 р. в Російській імперії. У той час в Україні виникли такі державні структури, як Українська Центральна Рада, яка своїм Універсалом ініціювала утворення Української Народної Республіки (УНР), з одного боку, і Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) – з іншого. Кожна з них, включаючи Гетьманат Павла Скоропадського (кінець квітня – листопад 1918 р.), вживала необхідних заходів для налагодження дружнього співробітництва з чорноморським сусідом України – Туреччиною.

Туреччина була однією з перших держав, які визнали Українську Народну Республіку. Дипломатичні відносини між УНР і Туреччиною були встановлені у 1918 році, коли до Києва були направлені Надзвичайний і Повноважний Посол Ахмед Мухтарбей і Консул Ахмед Ферід-бей. У той же час у Стамбулі діяла дипломатична місія УНР. Великий внесок у розбудову відносин двох країн зробив О. Лотоцький, Надзвичайний і Повноважний

Посол УНР в Туреччині, який постійно наголошував на важливості і необхідності налагодження українсько-турецьких стосунків, вжив ряд конкретних заходів для досягнення цієї мети. Багато з тих питань, які вирішувались у 20-ті роки, актуальні й сьогодні у тому чи іншому вимірі. Це, наприклад, такі, як: вирішення проблеми безпеки у Чорноморському регіоні; визнання Константинопольським вселенським патріархом автокефалії Української православної церкви, а також визначення пріоритетів та розвиток взаємовигідних торговельно-економічних і політичних відносин із Туреччиною [Лотоцький 1939].

Не менш зацікавленою у встановленні добросусідських стосунків із Туреччиною була УСРР, яка на той час мала право самостійних зносин з іноземними державами [Удовиченко 1957, 23]. Радянський уряд усвідомлював необхідність налагодження дружніх стосунків зі своїм східним сусідом Туреччиною для вирішення існуючих на той час проблем.

У 1921 році УСРР встановила дипломатичні відносини з Туреччиною, визнала уряд Великих Національних Зборів (ВНЗ) Туреччини [Удовиченко 1957, 26]. У тому ж році уряд ВНЗ звернувся з нотою про те, що хоче вступити в переговори з урядом УСРР щодо укладення Договору про дружбу і братерство і низки конвенцій. Пропозиція була прийнята [Удовиченко 1957, 26]. Для уряду ВНЗ Туреччини встановлення добросусідських відносин з Україною було важливим, враховуючи блокаду і часткову її окупацію країнами Антанти, що становило загрозу втрати національної незалежності і державності.

У травні 1921 року за ініціативою уряду УСРР розпочалися переговори про скликання в Анкарі українсько-турецької конференції з метою підписання Договору про дружбу і братерство між обома сусідніми державами [Україна і Близький та Середній Схід 1968, 39–40].

Для проведення переговорів про укладення Договору Надзвичайним послом в Анкару було направлено М. В. Фрунзе, який на той час був членом уряду УСРР, командуючим всіма збройними силами України і Криму [Удовиченко 1957, 28].

13 грудня 1921 року в Анкару прибула Надзвичайна місія УСРР у складі якої були дипломати, військові, представники господарських організацій. Глава цієї Надзвичайної місії, М. В. Фрун-

зе, відзначив, звертаючись до турецької делегації, що його завданням є встановлення між Україною і Туреччиною “найтісніших зв’язків не тільки в політичній, а й в економічній та культурній сферах” [ЦДІА, оп. 2, спр. 22, арк. 232]. Вже під час переговорів в Анкарі (кінець грудня 1921 р. – початок січня 1922 р.) Глава Надзвичайної місії УСРР заявив про готовність країни до встановлення з новою Туреччиною різнобічних контактів у галузі культури і про можливість для турецького уряду користуватись нашими навчальними закладами для практичної підготовки своїх національних кадрів [ЦДІА, оп. 2, спр. 22, арк. 42].

25 грудня 1921 року в Анкарі розпочалась українсько-турецька конференція по укладенню Договору про дружбу і братерство, на відкритті якої виступив із промовою міністр закордонних справ Туреччини Юсуф Кемаль-бей. У ній він наголосив: “Туреччина і Україна мають однакові ідеали, і тому спілка цих держав є історичною необхідністю. Сполучення їх Чорним морем значно полегшує налагодження найкращих і добросусідських взаємин між цими двома країнами” [Вісті, 4 січня 1922].

2 січня 1922 року Договір про дружбу і братерство між Туреччиною і Україною був підписаний. Виступаючи 3 січня цього ж року на прийомі на честь підписання Договору, Голова Великих Національних Зборів Туреччини, а пізніше її перший президент, Мустафа Кемаль (Ататюрк), продовжуючи думку Юсуфа Кемаль-бея про близькість України і Туреччини, наголосив: “Можна сказати, що Україна і Туреччина дві суміжні країни. Звернемо свої погляди на північ – там море, однак, якщо уявити собі на хвилину, що його немає, ми тоді побачимо, що Туреччина і Україна – найближчі одна до одної країни. Так само близька дружба між народами цих двох країн... Дружба між українським і турецьким народами, підкріплена нині українсько-турецьким договором, постійна, збереження і розвиток цієї дружби принесе найпозитивніші результати не тільки нашим двом країнам, але і всім пригнобленим народам” [Atatürk 1963, 208–209].

16 березня того ж року Договір ратифікували ВНЗ Туреччини, а 23 березня – позачергова сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету [Удовиченко 1957, 54–55]. 11 червня в Харків прибуло Надзвичайне посольство турецького уряду, яке,

за словами турецького історика Фетхі Тевет-оглу, мало такі ж широкомасштабні повноваження, як і Надзвичайна місія УСРР до Анкари у грудні 1921 – січні 1922 рр. [Tevetoğlu 1973, 100]. 23 червня в урочистій обстановці глава цього посольства – міністр охорони здоров'я і соціального забезпечення Різа Нур-бей і генеральний секретар Народного Комісаріату закордонних справ УСРР Л. І. Величко обмінялись ратифікаційними грамотами. З цього дня українсько-турецький Договір про дружбу і братерство вступив у силу [Черников 1992, 37].

При ратифікації Договору українська сторона наголосила на тому, що “турецький ринок становить цілу низку можливостей і має для нас великий економічний інтерес: ми чекаємо від турецького уряду низку делегацій у різних господарських справах” [Черников 1992, 37].

Газета “Вісті” 24 березня 1922 року у передовій статті, яку підготував редактор цієї газети В. Блакитний (Елланський), писала: “Договір приязні і братерства між УРСР і революційною Туреччиною, що вчора урочисто ратифікований ВУЦВК, не є звичайним дипломатичним актом. Цю надзвичайність визначає вже сама назва Договору, характерні його ознаки підкреслює зміст, а значення – та однастайність, з якою він був прийнятий вищими керівними органами обох країн” [Вісті, 24 березня 1922].

У Туреччині також високо оцінювали важливе значення укладеного в Анкарі Договору про дружбу і братерство з Україною. Про це переконливо свідчать офіційні заяви державних діячів, виступи у пресі тощо. Привертає увагу і те, що значно пізніше в низці турецьких видань докладно висвітлювався хід переговорів між урядовими делегаціями обох сусідніх держав, при цьому відзначалась досить активна роль в їхньому успішному завершенні Мустафи Кемалю (Ататюрка) [Baydar Mustafa, 1973].

У основу українсько-турецького Договору 1922 року був покладений Московський договір від 16 березня 1921 року між РРФСР і Туреччиною, який був доопрацьований у відповідності до інтересів України і Туреччини. Договір мав безстроковий характер.

У преамбулі Договору 1922 року відзначалось, що обидві держави, “поділяючи принципи братерства націй і права народів на самовизначення,... цілком натхненні бажанням встановити по-

стійні сердечні взаємовідносини і нерозривну щирю дружбу, засновані на взаємних інтересах, а також взявши до уваги їх близьке сусідство на Чорному морі, вирішили зміцнити між собою назавжди з усією ширістю і відвертістю найкращі і найсердечніші відносини і вірну дружбу в ім'я дуже численних спільних інтересів..." [Українська РСР на міжнародній арені 1966, 439].

У статті 2-ій зазначалось, що Туреччина визнає Українську Соціалістичну Радянську Республіку "незалежною і суверенною державою" [Українська РСР на міжнародній арені 1966, 440]. Це визнання зміцнювало позиції УСРР на міжнародній арені.

У Договорі зазначалось, що попередні договори між Російською і Османською імперіями втратили силу; акцентувалась увага на необхідності вироблення міжнародного статуту Чорного моря і проток таким чином, щоб не було завдано шкоди повному суверенітетові Туреччини, так само як і безпеці Туреччини і її столиці Константинополя. Статті документу стосувались також питань розвитку консульських, фінансово-економічних, поштово-телеграфних, культурних, наукових та інших зв'язків і надання їм найбільшого сприяння.

Не можна не підкреслити важливості цього Договору як для Туреччини, так і для України. Разом із російсько-турецьким аналогічним Договором він позбавив Туреччину ярма боргу царській Росії, став знаменням прориву дипломатичної й економічної блокади, в якій перебувала Туреччина завдяки державам Антанти, він сприяв і воєнним перемогам Туреччини. Договір допомагав налагодженню досить активних і діяльних торгово-економічних і науково-культурних стосунків, створював необхідні передумови для поживлення українсько-турецької торгівлі.

У 20-х роках ХХ століття українсько-турецькі торговельні стосунки були доволі інтенсивними. Так, наприклад, у 1926–1927 рр. на Туреччину припадало 45 % зовнішньої торгівлі України [Східний світ 1929, 8–9]. У ці роки у зовнішній торгівлі України Туреччина посідала перше місце, а частка України у загальному обсязі експорту СРСР у Туреччину становила приблизно 35 %. Туреччина ввозила в Україну свої традиційні товари – вовну, тютюн, бавовну, цитрусові, горіх фундук тощо. До Туреччини експортували чавун, різні види сталі, електродвигуни, а також вугілля, ліс, борошно, цукор [Східний світ 1929, 8–11]. Турецькі судна

мали право заходити в українські чорноморські та азовські порти без спеціальної візи радянських представників у Туреччині і здійснювати комерційні операції на ярмарках, що влаштовувались у 20-ті роки, а саме: на Одеському, Київському контрактному та Харківському Хрещенському ярмарку [ЩДІА, оп. 1, спр. 144, арк. 76]. І, напевне, завдяки цьому значна частка турецького експорту до СРСР йшла саме через українські порти. У 1925 р. у Харкові була відкрита Українсько-Східна торговельна палата (УСТП) з філіями у Києві та Одесі, яка сприяла розвитку економічних відносин країн. Великий внесок у розбудову українсько-турецьких відносин зробила створена у січні 1926 р. у Харкові Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців (ВУНАС) (котра, як і УСТП, мала свої філії у Києві та Одесі) та Тюркологічна комісія на чолі з академіком А. Кримським, які приділяли увагу вивченню політичних, економічних, історичних та етнологічних напрямів співробітництва та розвитку самої Туреччини.

Зазначений Договір сприяв також розвитку різнобічного співробітництва у сфері культури і науки. З ініціативи ВУНАС наприкінці 1928 р. – на початку 1929 р. відбувся візит до Туреччини делегації діячів науки і культури України у складі професорів В. Гладстерна, В. Зумера, О. Сухова і поета П. Тичини [Східний світ 1929, 375–385].

Невдовзі візит у відповідь в Україну зробили турецькі вчені, які взяли участь у роботі другого Всеукраїнського з'їзду сходознавців, що проходив у Харкові з 1 по 6 листопада 1929 року. Варто також наголосити на особливому інтересі з боку турецької літературної громадськості до постаті Т. Г. Шевченка. У 1927 році було опубліковано нарис Ризвана Нафіза про життя та творчість великого Кобзаря та вміщено переклад “Заповіту” турецькою мовою [Черников 1992, 40]. І це далеко не повний перелік стосунків двох країн.

Характеризуючи прорив Туреччини на міжнародну арену, її перемоги у нелегкій боротьбі, яка точилася в Туреччині в ті роки, О. Лотоцький у 1939 році писав: «Енергія та патріотизм турецького народу дістали натуральну, хоч і нелегку перемогу, і перед ним мусіла схилитися засліплена, нерозважлива політика світових переможців. Як справедливо констатував Мустафа Кемаль в одній із своїх промов у Ангорському парламенті, – “серед

переможених у світовій війні народів Туреччина стала єдиним переможцем. Це добра наука – однаково і для тих, хто вірить і хто не вірить в остаточну перемогу свідомих народніх змагань”» [Лотоцький 1939, 143]. І не останню роль у цьому відіграло встановлення добросусідських відносин між Україною і Туреччиною.

Після років досить жвавих відносин України і Туреччини з посиленням у СРСР командно-бюрократичної системи, сталінського курсу на обмеження прав союзних республік сталося різке скорочення обсягу міжнародних зв'язків країн, що призвело до формалізації дії українсько-турецького Договору від 22 січня 1922 р. Однак співробітництво продовжувалося, і Туреччині надавалась значна допомога, наприклад, у спорудженні велетнів текстильної промисловості – комбінатів у Кайсері і Назіллі, заводів по виробництву скла поблизу Стамбула та низки інших підприємств.

Деяке пожвавлення економічних, науково-технічних і культурних стосунків відбулося у 1960–80-і роки, але про повномірне відтворення українсько-турецьких відносин можна говорити після проголошення незалежності України. Це було початком якісно нового етапу у взаєминах України і Туреччини.

Турецька Республіка була поміж перших країн, що офіційно визнали Україну як незалежну державу. Це відбулося 16 грудня 1991 року, а 3 лютого 1992 року Туреччина і Україна у своїй новій якості відновили дипломатичні відносини.

Важливу роль на цьому шляху відіграв візит до Києва 12–14 березня 1991 року видатного турецького політичного діяча, Президента Туреччини Тургута Озала [Голос України, 15 березня 1991]. Під час візиту було підписано низку документів, серед яких слід виділити Декларацію про принципи та цілі відносин між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Турецькою Республікою, яка, напевне, була провісником Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Туреччиною від 4 травня 1992 року.

Україна була поміж перших країн, хто підтримав ідею Туреччини про створення Чорноморської зони економічного співробітництва, що і було зафіксовано у спільному українсько-турецькому комюніке [Правда Украины, 16 марта 1991]. Це був перший візит

турецького Президента в Україну. Він був плідним і надавав нового імпульсу відносинам між нашими країнами і народами.

Як відомо, у Києві і в Анкарі діють сьогодні посольства Турецької Республіки і України, а у Стамбулі – Генеральне консульство України. Дипломатичні представництва обох держав активно сприяють налагодженню більш тісного співробітництва між нашими країнами.

Становлення та розвиток українсько-турецьких відносин відзначається поступовим посиленням двостороннього політичного діалогу, розширенням та зміцненням економічного та культурного співробітництва. Цьому сприяють регулярні зустрічі міністрів закордонних справ обох країн, проведення двосторонніх політичних консультацій, більш інтенсивні контакти інших міністерств та відомств.

Важливу роль в інтенсифікації відносин України і Туреччини відіграють візити глав держав та урядів обох країн. Етапним на цьому шляху був перший офіційний візит до Туреччини у травні 1992 року Президента України Л. Кравчука. Візит проходив у сприятливій дружній атмосфері і в його рамках було підписано низку документів, метою яких було створення належних умов для розширення і поглиблення відносин в усіх сферах. Однією з найважливіших подій візиту стало, безумовно, підписання міждержавного Договору про дружбу і співробітництво. А під час візиту Президента Туреччини С. Деміреля до Києва 30 травня 1994 року у Маріїнському палаці глави держав поставили свої підписи під протоколом про обмін ратифікаційними грамотами до вищезгаданого Договору. З цього дня Договір набув чинності.

Договір від 4 травня 1992 року є запорукою продовження добросусідських відносин між Україною і Туреччиною, що були закладені Договором про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року, про що йдеться у преамбулі Договору, укладеного в Анкарі у 1992 році.

У Договорі наголошується, що відносини між Україною і Туреччиною базуються на основі взаємної довіри, розуміння, співробітництва і добросусідства, всі міжнародні проблеми повинні вирішуватись мирними засобами, відзначається, що сторони заохочуватимуть активізацію контактів між двома країнами на всіх рівнях та будуть розвивати всебічне співробітництво в економіч-

ній, торговій, науково-технічній галузях із метою підвищення добробуту їхніх народів і на основі взаємної вигоди, для чого створюватимуть сприятливі правові і фінансові умови для поетапного переходу до широкого ефективного і вільного обігу товарів, послуг і капіталів між двома країнами.

Особлива увага у Договорі приділяється Чорноморському економічному співробітництву. Зазначається, що сторони надають особливого значення ефективному втіленню в життя положень “Декларації про чорноморське економічне співробітництво”, метою якого є розвиток всебічного економічного співробітництва між чорноморськими країнами. Сторони сповнені рішучості діяти в тісному контакті на всіх етапах здійснення програми чорноморського економічного співробітництва, яка, на їхню думку, зробить значний внесок у справу перетворення басейну Чорного моря в зону миру, стабільності і процвітання [Договір про дружбу і співробітництво, 1992]. Договір був укладений на 10 років з автоматичним продовженням його чинності на наступні п’ятирічні періоди. Мовами договору стали українська і турецька, на відміну від Договору 1922 р., мовою якого була французька.

Договір 1992 року створив основу для всебічного плідного та взаємовигідного двостороннього співробітництва в політичній, економічній, культурній та інших сферах, заклав фундамент розвитку прямих зв’язків між підприємствами, а також тісного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища, науки і техніки, інформатики, туризму і спорту; є правовою основою для налагодження різнобічних стосунків між двома державами в усіх сферах співробітництва.

Відносини між Україною і Туреччиною ґрунтуються на взаємній зацікавленості обох країн у партнерстві. Україна для Туреччини є давнім партнером, і співробітництво у різних галузях відносин є нагальною потребою наших країн. Після отримання Україною незалежності українсько-турецькі відносини розвивалися доволі інтенсивно. Активним був політичний діалог, співробітництво в межах міжнародних і регіональних організацій. Показовим у цьому плані стала співпраця в межах Організації Чорноморського економічного співробітництва, організатором створення якої виступила Туреччина, а ініціатором перетворення її в міжнародну структуру – Україна. Відбувалася підтримка

ініціатив один одного в межах ООН та інших міжнародних організацій. Туреччина сприймала Україну як силу, яка може стати союзником у деякому обмеженні експансіоністських намірів Росії. Однак пасивність України щодо подальшого впровадження проголошених ініціатив, неузгодженість дій гілок влади всередині країни, періодична зміна проголошуваних векторів зовнішньополітичної орієнтації, низький рівень розвитку економіки, періодична конфронтація із впливовим регіональним гравцем Росією, слабка залученість до вирішення актуальних питань регіонального розвитку створили Україні імідж слабкої непередбачуваної країни і сприяли переорієнтації Туреччини на співробітництво з Росією. Хоча в перше десятиріччя після розпаду СРСР відносини Росії і Туреччини відзначалися деякою напруженістю, ситуативністю і майже повною відсутністю політичного діалогу.

З 2010 р. відбувається поступове відновлення українсько-турецьких відносин. Налагоджується політичний діалог, що сприяє усвідомленню необхідності розробки нового формату розвитку як двостороннього, так і регіонального співробітництва, що обумовлене пошуком нових ринків і необхідністю розширення зон впливу, як у географічному, так і у галузевому вимірах. Так, вперше за останнє десятиріччя серед пріоритетних зовнішньополітичних партнерів Туреччини була згадана Україна. На третій щорічній Конференції дипломатичного корпусу Туреччини (3–8 січня 2011 р.) серед пріоритетних завдань держави у зовнішньополітичній сфері виокремлювалось завдання заснування з Україною (а також із Росією і Болгарією) Ради стратегічного партнерства, діяльність якої передбачає створення зони вільної торгівлі, скасування візового режиму, розвиток транспортних коридорів і підтримання безпеки в Чорноморському регіоні. На даному етапі розширення стратегічного партнерства з Україною розглядається керівництвом Туреччини як важлива складова загальних зусиль зі зміцнення зони миру, стабільності та сталого соціально-економічного розвитку в Чорноморському регіоні.

Турецька Республіка (ТР), керуючись політикою “відчинених дверей” у рамках НАТО та виступаючи за відкритість Європейського Союзу для всіх країн, що поділяють демократичні цінності та досягли відповідних критеріїв, є беззаперечним і надійним

прибичником курсу України на європейську інтеграцію та євроатлантичне співробітництво, вона постійно підтримує ці прагнення України. Необхідно наголосити, що і в межах міжнародних організацій Україна і Туреччина з багатьох питань виступають спільно у відстоюванні обопільних інтересів. Наші країни активно співпрацюють у межах ООН, ОБСЄ, ОЧЕС, ПАЧЕС, Міжнародної морської організації, зокрема стосовно судноплавства в чорноморських протоках, та інш. Спільними зусиллями України і Туреччини вдається постійно розширювати масштаби двосторонніх політичних відносин в усіх напрямках.

Доволі успішно розвиваються торговельно-економічні, військово-технічні відносини, регіональне співробітництво, співпраця в галузі науки і технологій, культури і освіти, посилилась взаємодія в перспективній туристичній сфері. Сприятливі умови для цього створює і ефективне співробітництво двох країн у консульському напрямку.

Сьогодні Туреччина посідає друге місце (після Росії) серед імпортерів українських товарів. Важливим показником українсько-турецьких торговельних відносин є постійне позитивне сальдо. Після встановлення дипломатичних відносин між країнами у 1992 р. показник взаємної торгівлі складав близько 120 млн. дол. США, з 1995 р. він почав перевищувати 1 млрд. дол. США і досягнув у 2008 р. показника у 6,583 млрд. дол. США, у т. ч. експорт – 4,633 млрд. дол. США, а імпорт – 1,950 млрд. дол. США (за турецькими ж даними Україна експортувала у 2008 р. в ТР товарів на суму 6,107 млрд. дол. США). У 2009 р. показник товарообігу через світову фінансову кризу значно знизився і становив 3,079 млрд. дол. США, у т. ч. експорт – 2,127 млрд., імпорт – 0,952 млрд. У 2010 р. почалося зростання показників товарообігу – він становив 4,325 млрд. дол. США (140,48 % до 2009 р.), у т. ч. експорт – 3,027 млрд. дол. США, імпорт – 1,298 млрд. дол. США. У 2011 р. показники товарообігу продовжили своє зростання і склали 5,230 млрд. дол. США (120,93 % до 2010 р.), у т. ч. експорт – 3,749 млрд., імпорт – 1,481 млрд. [Державна служба статистики України]. За даними Державної служби статистики України, торгівля між країнами після отримання Україною незалежності характеризувалася поступовим зростанням кількісних показників обсягу. Водночас, можна говорити про те, що

ані кількісний, ані якісний показник двосторонньої торгівлі не відповідає потребам двох країн і є меншим за реально можливий. В основному продовжується, як і раніше, закупівля в Україні продукції чорної металургії, залізної руди та металобрухту, продукції неорганічної хімії тощо. А товари машинобудівної галузі, інша високотехнологічна продукція займають у структурі українського експорту невинуватено малу частку.

Багато в чому це обумовлено об'єктивними причинами: традиційно основні імпоротно-експортні операції (понад 50 %) Туреччина здійснює із країнами-членами ЄС, з якими із січня 1996 р. діє митний союз; найбільше інвестицій у турецьку економіку, під які і ввозяться різноманітні товари, обладнання тощо, надходять із країн ЄС.

До складових співробітництва, що можуть сприяти розбудові продуктивних українсько-турецьких відносин, можна віднести реалізацію спільних проектів у таких галузях, як енергетика, будівництво нафто- і газопроводів, хімічна, вугільна, лісова, деревообробна і текстильна промисловості, металургія, будівництво, аерокосмічна сфера, судно- і авіабудування, сільське господарство, транспорт, сфера високих наукомістких технологій, туризм, вихід на ринки третіх країн. Перспективною у двосторонніх відносинах залишається і сфера військово-технічного співробітництва, де Україна може виступати для Туреччини в ролі вигідного альтернативного партнера (особливо в ракетно-космічній галузі, в галузях бронетехніки і кораблебудування, сучасних військових технологій і т. ін.). У сфері торговельно-економічних відносин важливим напрямом може стати перехід від традиційних форм торгівлі до цільової програми виробничої та інвестиційної кооперації у пріоритетних галузях і сферах економіки двох країн.

На сьогодні на доволі низькому рівні перебуває двостороннє інвестиційне співробітництво України і Туреччини. Станом на 1 вересня 2010 р. сума турецьких інвестицій в Україні складала 143 млн. дол. США, значна частка яких припадає на Крим. За обсягами інвестицій в Україну Туреччина посідає 20 місце поміж 114 країн-інвесторів. В Україні діє 601 підприємство з турецькими інвестиціями. Найбільші обсяги турецьких інвестицій припадають на будівельну сферу, харчову, хімічну та нафтохімічну промисловості, металургію, переробку металів та оптову тор-

гівлю. Кількість же українських підприємств, що діють на турецькому ринку, незначна (2), і працюють вони переважно у сфері транспорту та послуг. Показники українських інвестицій у турецьку економіку є також незначними і становлять близько 300 тис. дол. США.

Найбільш відомими українськими компаніями, що здійснюють експорт своїх товарів до Туреччини, є “Індустріальний союз Донбасу”, завод імені Ілліча, “Азовсталь”, “Запоріжсталь”, “Азовмаш”, “Криворіжсталь”, Сумське НВО ім. Фрунзе, “МоторСіч”, Одеський припортовий завод, концерн “Стирол” тощо.

Серед турецьких компаній, які здійснюють поставки товарів або інвестиції в Україну, слід назвати “Евіап”, “Бета”, “Ефес”, “Тюрксель”, “Айгаз”, “Текнотес”, “Віта-Україна”, “АтаіКолінз”, “Улькер” тощо.

Важливою складовою українсько-турецьких відносин є науково-технічне співробітництво. Потребує активізації і розвитку координація досліджень у різних галузях, розширення співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища, здійснення спільних наукових досліджень у межах науково-дослідних програм ЄС, ОЧЕС та інших міжнародних організацій.

Важливим для України є євроінтеграційний досвід Туреччини. Шлях України до Євросоюзу охоплює значно менший часовий відрізок, але багато проблем є спільними для наших країн. На сьогодні існують певні труднощі на шляху прийняття України та Туреччини до цієї організації. Ці труднощі викликані культурними, економічними та політичними особливостями країн, а також складною внутрішньополітичною ситуацією в ЄС, що виникла внаслідок розширення Євросоюзу на схід та економічною кризою. Враховуючи важливість для України і Туреччини інтеграції до ЄС, нашим країнам слід координувати свої зусилля на цьому шляху.

Важливе місце в українсько-турецьких взаєминах займає проблема адаптації та облаштування кримських татар, що повернулися на батьківщину після депортації. Туреччина нині стала країною-донором, що активно допомагає у справі інтеграції кримських татар в українське суспільство і численні приклади допомоги з боку ТР засвідчують важливість відносин наших країн для прискорення та оптимізації цих процесів.

Великий внесок у цю справу робить Турецьке агентство зі співробітництва та розвитку (ТІКА). Метою ТІКА є допомога країнам, що розвиваються, в першу чергу тюркомовним країнам та країнам-сусідам, а також розвиток співробітництва із цими країнами в економічній, торговельній, технічній, соціальній, культурній та освітній сферах за допомогою відповідних проєктів і програм. Діяльністю ТІКА в Україні керують Кримський Координаційний офіс, що розташований у Сімферополі, та Київський координаційний офіс. Діяльність агентства в Україні спрямована, у першу чергу, на інтеграцію та забезпечення кримських татар, що повернулися після депортації. У Криму діють такі проєкти ТІКА, як проєкт будівництва та придбання житла (з 1997 р. придбано та розподілено серед кримських татар близько 1000 помешкань), забезпечення питною водою районів, які потерпають від нестачі водних ресурсів, підтримка татарських шкіл у Криму, надання їм технічної та матеріальної допомоги, сприяння розвитку кримськотатарських громадських організацій. У нашій країні реалізується також низка інших проєктів у сфері освіти та професійної підготовки. Одним із найважливіших є проєкт розвитку тюркології, що має на меті ознайомлення з турецькою мовою і культурою, їхнє ефективне вивчення, поширення загальнолюдських цінностей, реставрацію історичних пам'яток. У межах цього проєкту у престижних університетах України діють п'ять Турецьких культурних центрів, для викладання турецької мови запрошуються викладачі з ТР, студенти українських вузів протягом місяця в літній період беруть участь в освітній та пізнавальній програмі у Туреччині. Також ТІКА надає допомогу тюркським громадам України у розвитку їхньої культури і мови, соціальної сфери.

Співпраця України і Туреччини на регіональному рівні має також значні перспективи і відповідає їхнім національним інтересам. Це дає можливість кожній із країн бути активним регіональним гравцем для створення в басейні Чорного і Каспійського морів режиму довіри і взаєморозуміння між всіма країнами. Сьогодні Туреччина, як і Україна, переживає процес повномасштабного переосмислення своєї зовнішньої політики. Нові геополітичні реалії спонукають її до вироблення максимально ефективної стратегії у відносинах із сусідами, як у регіональному, так

і у глобальному масштабі. У Чорноморсько-Каспійському регіоні (ЧКР) вона виступає як важливий регіональний гравець, а також впливовий фактор у стосунках Північ–Південь, тобто Азія–Європа. У цьому контексті слід наголосити на переході на новий рівень відносин Туреччини з Російською Федерацією, а саме, відході від конфронтаційного сценарію їхнього розвитку, особливо у політичній сфері, і розбудові співробітництва на більш прагматичній основі, визначальними критеріями якої стають взаємовигідність та зацікавленість у співпраці. На відміну від співробітництва з Російською Федерацією, Україна у зовнішній політиці Туреччини на сьогодні ще не посідає вагомого місця, як це було протягом 1980–90-х рр. Цьому сприяло як значне зниження активності нашої країни у відносинах із цим вагомим регіональним гравцем, так і переорієнтація, як зазначалось вище, ТР на РФ, перш за все, в політичній, безпековій та енергетичній сферах.

На сьогодні для України постає необхідність активізації співробітництва з Туреччиною як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях у сферах, що становлять взаємний інтерес для обох сторін, таких, наприклад, як транспортування енергоносіїв, безпекова сфера та інші, а також розвитку співпраці з ТР у просуванні своїх інтересів у ЧКР, а також на Близькому та Середньому Сході та співпраці у становленні ефективної системи регіональних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

Вісті. 1922.

Голос України. 1991, 15 березня.

Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/792_005

Кемаль Ататюрк. Избранные речи и выступления. Перев. с турецкого. Москва, 1966.

Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939.

Правда Украины. 1991, 16 марта.

Східний світ (Харків). 1929. № 1–2.

Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922). Київ, 1957.

Україна і Близький та Середній Схід. Київ, 1968.

Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923). Київ, 1966.

Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України, ф. 239.

Черников И. К 70-летию украинско-турецкого Договора. "...Решили укрепить между собой навсегда самые лучшие и сердечные отношения..." // Политика и время. 1992. № 4.

Atatürk. Turkish National Comission for UNESCO. Ankara, 1963.

Baydar Mustafa. Atatürk ve devrimlerimiz. Istanbul, 1973.

Tevetoğlu Fethi. Cumhuriyet Devri Milli Eğitim Bakanları // Hayat Tarih Mecmuası. Istanbul, 1973.